

УДК 930.85
ББК 63.5 (4 Укр)

Богдан Боднарюк
(м. Чернівці, Україна)

**ПРОБЛЕМА ХРИСТИЯНІЗАЦІЇ КАРПАТСЬКОЇ РУСІ В КОНТЕКСТІ
МІСІОНЕРСЬКОЇ ПРАКТИКИ ВІЗАНТІЇ, РИМСЬКОЇ КУРІЇ
ТА ПЕРШОГО БОЛГАРСЬКОГО ЦАРСТВА
(кінець IX – початок XI ст.)**

У статті розглядається маловивчена сьогодні проблема, пов'язана з особливостями християнізації Карпатської Русі в контексті місіонерської практики Східної Римської імперії (Візантії), Римської курії та Першого Болгарського царства. Хронологічні межі орієнтовані на кінець IX – початок XI ст., епоху, коли території Центральної та Східної Європи, у тому числі землі Київської Русі, стали об'єктом активної місіонерської діяльності з боку і візантійського “вселенського православ'я”, і латинських “апостольських місій”, організованих папством.

Автор, використовуючи ряд середньовічних писемних джерел – візантійські імператорські й патріарші хрисовули, болгарські та західноєвропейські історичні хроніки, монастирські аннали, енцикліки римських первосвящеників, аналізує й характеризує шляхи реалізації християнськими місіями поставленої мети – навернення у “віру Христову” східнослов'янського язичницького населення. Окрема увага в статті приділяється ретроспекції відповідних історичних реалій, питанням мотивації “Київського хрещення” і висвітленню початкового, архаїчного етапу хрещення Карпатського регіону.

Ключові слова: *Карпатія, Карпатська Русь, Візантійська імперія, Римська курія, папство, Перше Болгарське царство, проповідництво, місіонерська практика, християнізація.*

Проблематика, пов'язана з висвітленням процесу початкової християнізації Карпатського регіону, у межах дослідницької реалізації й нині залишається достатньо складною. Складність, у першу чергу, полягає у фактологічній фрагментарності, уривчастості багатьох писемних джерел IX–X ст. і дещо заплутаних чи “адаптованих” (у більшості випадків – просто викривлених) топонімічних назвах, які не піддаються однозначній локалізації. Разом з тим хронологічні рамки виділеного періоду зумовлені, з одного боку, завершенням культурно-просвітницької діяльності знаменитих “Солунських братів” – Кирила (827–869) і Мефодія (815–885) й утворенням у 893 р. Охридського єпископства (нижня межа), з іншого, – падінням Першого Болгарського царства (681–1018) (верхня межа).

Необхідно зазначити, що ця історична епоха для карпатських земель характеризується формуванням нових етнорелігійних реалій унаслідок поступової зміни геополітичної мапи Центральної та Східної Європи. Протягом VIII–IX ст. достатньо швидкими темпами поширюється культура Лука-Райковецька – від Дніпра до Закарпаття. Означену культуру, як відомо, залишили племена літописних древлян, бужан, волинян, уличів, тиверців і хорватів. Однак наявний нині археологічний матеріал не дозволяє скласти повноцінну картину початкового, “архаїчного”, або, певною мірою, стихійного етапу християнізації населення вказаної території, у тому числі й регіону Карпат. Тому головна роль усе ж залишається саме за писемними джерелами. Лише вони містять здебільшого стислі або лаконічні повідомлення про акти навернення східноєвропейського населення, в одних випадках спонтанні, ситуативні й стихійні, в інших – сплановані та добре підготовлені.

Серед найбільш важливих за рівнем інформативності джерел доречно виділити два давньоруські літописи, зокрема, “Повість временних літ”¹ і “Руський літопис за Никонівським списком”², корпус західних церковних актів, анналів і хронік – “Аннали Ор-

дену Св. Бенедикта”, “Священні Акти Ордену Св. Бенедикта”, “Бертинські аннали”, “Хроніку” Регіона Прюмського, “Продовження Регіона”, “Хроніку” Льва Остійського, “Барійські аннали”, “Гільдесгеймські аннали”³, низку візантійських історичних опусів – “Про церемонії” і “Життєпис Василя Македонянина” Константина Багрянородного, “Продовжувача Феофана”, “Історичний компендіум” Георгія Кедріна, “Історичні епітоми” Іоанна Зонари, “Аннали” Михайла Гліки, “Історичний синопсис” Іоанна Скилиці⁴.

Сучасна тематична історіографія є великою, одночасно проблемною, і в ряді питань – концептуально поляризованою⁵. Важкість вирішення даної проблеми полягає в тому, що вже в період складання давньоруської літописної традиції існували та боролися між собою різні версії “святого Хрещення”. Так, у “Повісті временних літ”, розповідаючи про навернення Володимира Великого в Корсуні, літописець гостро полемізує з якимись анонімними опонентами: *“Се же не сведуще право глаголють, яко крестілся єсть в Києве, інії же рєша – в Василєве, друзії же інако скажуть”*. За цих обставин учені-славісти, унаслідок аналізу тексту й контексту джерела, ще на межі XVIII–XIX ст. розгорнули наукову дискусію, де саме хрестився Володимир. У Корсуні, у Києві, у Василеві? Або десь ще?

У результаті, на середину 80-х рр. XX ст. остаточно сформувалися три провідні теорії щодо початкового хрещення Русі: перша – від Болгарії (її обстоюють у своїх наукових студіях М.Приселков, Г.Літаврін, М.Тихомиров⁶), друга – від Риму (латинський примат навернення обґрунтовують А.Амман, М.Таубе, Н.Баумгартен), третя – від Візантії (на цьому векторі наполягають Є.Голубінський, А.Шахматов, В.Пашуто, Я.Щапов⁷). Свою логіку викладу й систему “об’єктивних доказів” так само висувають прибічники “хазарської” та “моравської” теорій.

Разом з тим і дореволюційні дослідники – В.Татищев, М.Грушевський, А.Воронів⁸, і радянські – Б.Рибаков, М.Брайчевський, А.Зімін, М.Ільїн, К.Гломозда, Г.Філіст, О.Рапов, С.Богуславський, В.Королук⁹, і зарубіжні (західні, болгарські й українські діаспорні історики) – Л.Дейлі, Е.Батлер, Р.Флетчер, А.Власто, Р.Салліван, І.Вуд, У.Уолкер, Ст.Станілов, І.Снегаров, Н.Кочев, о. С.Пап, С.Томашівський, М.Стахів, М.Чубатий, К.Панас, Ю.Федорів¹⁰, і фахівці кінця XX – початку XXI ст. – Д.Поливянний, А.Карпов, О.Кузьмін, А.Гадло, С.Іванов, А.Кузнецова¹¹ сходяться на одній ключовій думці: хрещення проходило в декілька етапів і, найвірогідніше, за реалізації так само декількох паралельних широкомасштабних місіонерських програм як Сходу (православ’я), так і Заходу (католицизму).

Ретроспекція історичних реалій

Аналізуючи загальне історичне тло виділеної епохи, необхідно констатувати таке. Правління візантійського імператора Василя I Македонянина ознаменувалося могутнім підйомом православної місіонерської діяльності: посольство вже згадуваних “Солунських братів” Кирила (Константина) і Мефодія вирушило, з метою просвітництва слов’ян, до Моравії, Болгарія очікувано прийняла візантійське християнство, константинопольський вплив простягнувся в Сербію та Далмацію, грецький (ромейський) єпископ був відправлений у далеку Русь¹². Крім того, як відзначає С.Іванов, насильницької християнізації зазнали “іновірні” піддані Константинополя: іудеї, язичники, павликіани, сарацини¹³.

Якщо зовнішня апостольська місія диктувалася зростаючою потужністю Ромейської імперії та розширенням її зовнішньополітичних задач, то внутрішня була органічно пов’язана з увлєннями про “священницьку” роль василевса. Світська влада й тут дедалі впевненіше з початку VIII ст. брала на себе церковні функції. У ситуації, що склалася, духовенство почало висловлювати невдоволення такою узурпацією. Проте за межами

імперських кордонів, як підкреслює С.Іванов, зчепленість політичних і релігійних задач Візантії була доконаним фактом, і тут церква ніколи не протестувала: на відміну від Риму, Константинопольський патріархат не мав достатнього досвіду самостійної релігійно-пропагандистської діяльності¹⁴. Однак, починаючи з останніх десятиліть IX ст., Візантійська церква організувала широкомасштабну місіонерську діяльність серед народів Балкан, Евксінського Понту, Центральної та Східної Європи, оскільки вона завжди була готова підтримати експансіоністські зусилля православної держави, котра забезпечувала розширення її юрисдикції¹⁵.

У чому ж полягала мета “зовнішньої” місії? Вона, констатує С.Іванов, покликана була упокорити й підпорядкувати “варварські” народи спочатку церковній юрисдикції й, урешті-решт, – і політичній владі імперії. На практиці це виявлялося в тому, що ромеї з першого ж кроку висували до нововернених такі самі вимоги, яким зобов’язані були відповідати піддані імператора¹⁶. У першу чергу це стосувалося шлюбних правил: заборонялося мати більше однієї дружини, одружуватися з будь-якими, навіть найвіддаленішими, родичами (ними вважалися й куми), заборонялися також розірвання шлюбу й будь-які позашлюбні стосунки, народні свята, “веселоці” і забави, усі язичницькі традиції й звичаї, під забороною опинилися забобони, народні прикмети, сміхова культура й т. п.¹⁷

Ця напіваскетична прямолінійність православної ортодоксії дорого обійшлася візантійцям: на Русі в IX ст. християнство не прижилося, як очікував Константинопольський патріархат, Моравія вигнала учнів Мефодія, замінивши їх “франками”, Болгарія теж вийшла на деякий час з-під церковної опіки Константинополя і розгорнула свій “духовний вектор” у бік латинського Риму. Разом з тим потрібно визнати, що “латинські” місіонери проявляли до неофітів більше гнучкості й такту при наверненні, особливо до представників правлячої верхівки¹⁸. З кінця IX ст. візантійська місіонерська концепція дещо трансформувалась і стала більш витонченою та нюансованою. Такі адаптаційні підходи й прийоми в цілому дозволили ромеям у X–XI ст. досягти достатньо відчутних результатів на території Центральної та Східної Європи: часткової християнізації зазнали північнокавказька Аланія, Угорщина, Русь, частина племен придунайських кочовиків¹⁹.

Разом з тим варто звернути увагу й на той факт, що з припиненням просвітницької та місіонерсько-проповідницької діяльності Кирила й Мефодія новий етап навернення східнослов’янських племен, а саме – у Карпатському регіоні, розпочали дві центральноєвропейські держави – Велика Моравія і Перше Болгарське царство, склавши конкуренцію німецьким латинським місіям, ченцям-бенедиктинцям та ірландським місіонерам уже наприкінці IX ст.²⁰ За даними джерел²¹, у галицькій Лемківщині, у надсянській, надбужанській і наддністрянській Галичині, а також у Карпатській Україні по Сигіт, в означену добу вже існувала, щоправда, у не до кінця організованому, напіввархайчному стані церковна структура з нечисленним духовенством.

Відповідні згадки в джерелах²² дозволяють стверджувати, що з давньоукраїнських земель не лише Закарпаття, а й Галичина – тобто Лемківщина, Бойківщина, Надсяння до Буга й Стира на Волині, належали в IX – першій половині X ст. значною мірою Великоморавській державі, частково Першому Болгарському царству й частково Празькому князівству. Ті самі писемні джерела²³ повідомляють, що більшість земель Карпатського регіону в VII – першій половині VIII ст. входили до складу королівства Західних хорватів й Аварського каганату. Отже, населення Карпатського басейну – території Галичини й Карпатської Русі майже на століття раніше, ніж відбулось офіційне хрещення за Володимира Великого (980–1015), “початково” навернулось “у віру Христову”. І на-

вернення це більшою мірою “просувалося” з Болгарії, ніж з Візантії, особливо після того, як болгарський цар Борис I (852–889) охрестився у 864 р. під ім’ям Михаїла²⁴.

У цілому важливо підкреслити, що на відміну від Києва та руських земель, де свій культурно-цивілізаційний вплив здійснювала Візантія, Карпатський регіон переважно залишався у сфері церковно-релігійного контролю (“окормлення”) Першого Болгарського царства, поки воно не припинило свого існування в 1018 р. Василій II Болгаробойця (976–1025) ліквідував його. При цьому в армії василевса ромеїв був, як відомо, окремий загін дружинників-найманців з Київської Русі, котрий брав участь у завоюванні та підкоренні Болгарії²⁵. Одночасно Василій II ліквідував й Охридський патріархат, звівши його до рангу архієпископства²⁶.

У межах історичної ретроспекції не менш важливо відзначити ще один факт. Як і в інших країнах, що приймали християнство в IX–X ст., нова віра була введена в Болгарії в статусі офіційної релігії актом державної влади. На 927 р. Болгарія вже понад півстоліття була християнською країною²⁷. Як відмічає Г. Літаврін, “більшість священнослужителів були тепер слов’яномовними, що мали місцеве, болгарське походження. За активної підтримки верховної влади ширилося навчання слов’янській грамоті, яка знаходила вжиток не лише в конфесійній сфері, а й у державному повсякденні та в побуті. Склалося необхідне духовенству коло церковно-службової літератури. Завершувався початий у кінці правління Бориса перехід у церковнослужінні з грецької на слов’янську мову. Уже в часи Климента Охридського співвідношення між поняттями “болгарська мова” і “слов’янська мова” почали сприймати як співвідношення між частиною й цілим”²⁸.

З іншого боку, саме X століття в Болгарії позначене найактивнішим проповідництвом, яке поширилося на всю територію Центральної Європи. Це – епоха правління Петра (927–968) і Самуїла (969–1014), що поділяється на два періоди: період миру – від смерті царя Симеона до вторгнення в країну військ київського князя Святослава (968) і смерті Петра (970) (означений період характеризується інтенсивними дипломатичними та конфесійними зв’язками з Візантією), і другий, майже рівновеликий період безперервних війн і церковного відчуження, котрий тривав від воєнних зіткнень візантійців з русами на території Болгарії (971) до її завоювання Ромейською імперією²⁹.

Поряд з християнською місією, яка брала свої духовно-світоглядні витoki з візантійського світу, значну роль у долученні до християнства (у тому числі в загальноцивілізаційному сенсі) народів Центральної, Південно-Східної та Східної Європи відіграла місіонерська діяльність представників латинського культурного кола. На час перших контактів з народами цього регіону християнські місії на заході Європи мали за собою вже достатньо тривалу культуртрегерську історію, а Латинська церква набула значного досвіду роботи з язичниками.

Більшість свідчень про місіонерську діяльність Західної церкви міститься у творах, написаних християнськими авторами³⁰. Тому не викликає подиву, підкреслює А. Кузнецова, що сучасна історична наука розглядає історію християнських місій перш за все як складову частину історії церкви, а діяльність кожного місіонера – як окремий прояв діяльності церковної інституції³¹.

Симптоматично, що відомі сьогодні середньовічні джерела³², присвячені церковній місіонерській діяльності та проповідництву, у переважній більшості являють собою своєрідні “програмно-теоретичні” твори: поради проповідникам-початківцям, відповіді на питання про християнство та його сутність, роздуми й напучення церковних ієрархів. А. Кузнецова, зі свого боку, акцентує: “Часто важко встановити, чи застосовувалися ці рекомендації коли-небудь у місіонерській практиці. Нелегко виявити реальні факти навіть

у життєписах місіонерів, які часто відображають скоріш наміри та претензії агіографів, ніж реальний досвід їхніх героїв. І, зрештою, суперництво різних християнських центрів місіонерської діяльності, яке впливало на достовірність творів середньовічних авторів, великою мірою заважає відтворенню реальної картини місіонерської діяльності³³.

Далі А.Кузнецова виділяє й на методологічному рівні характеризує ще один важливий аспект: “Дослідник місіонерської практики стикається з необхідністю розрізняти місії “офіційні” і “добровільні”. “Офіційні” місії здійснювалися людьми, спеціально вибраними церковними та світськими ієрархами для досягнення певних церковно-політичних цілей. Інтереси місіонерів, які виконували ці завдання, могли й відрізнятись від “офіційних”, а могли й зовсім не залежати від них. “Добровільні” місії здійснювалися за ініціативою окремих ентузіастів, серед котрих особливо прославились ірландські й англосаксонські мандруючі ченці, натхненні чернечими ідеалами “паломництва в ім’я Христа”. Місії до нехристиянських народів з боку християнських сусідів, як “офіційні”, так і “добровільні”, часто використовувалися для поширення в тій чи іншій формі влади перших на суспільство останніх. При цьому підходи світської та духовної влади до методів “роботи з язичниками” нерідко розходились, як видно на прикладі завоювання і християнізації франками саксів, а надалі вже саксами – полабсько-балтійських слов’ян³⁴.”

Суперечності та незгоди між світською і духовною владою щодо цих питань виникали, безумовно, не лише всередині суспільства, а й на “вищому рівні” – між християнськими правителями Європи й папством. Римські первосвященники, заохочуючи активну місіонерську діяльність і не шкодуючи засобів, переслідували свої цілі, пов’язані з намаганням за будь-яких обставин здійснювати розширення церковної юрисдикції Риму, що на практиці неодноразово провокувало гострі конфлікти з Православною церквою та Візантійською імперією за сфери релігійного впливу³⁵. Для формального хрещення язичницького або “варварського” народу було необхідне офіційне прийняття християнства правлячою верхівкою суспільства, яка після того мала забезпечувати духовенству підтримку в здійсненні успішної пропаганди нової системи вірувань і прищеплюванні нових морально-етичних цінностей³⁶.

Тому безпосередній місіонерській діяльності серед язичницького етносу повинні були передувати “дипломатичні місії”, метою яких було добитися погодження з місцевими правителями відносно зміни віри й духовно-світоглядних пріоритетів. Ініціатива таких місій могла надходити як від язичницьких вождів, що проявили бажання прийняти хрещення, так і з християнського боку³⁷. Саме ці церковно-політичні реалії як для Риму, так і для Візантії стали практичним керівництвом при здійсненні місіонерсько-проповідницької програми на території Центральної та Східної Європи.

Проблема “Київського хрещення”

Збереглась, як відомо, одна з перших, дещо неоднозначних за характером викладу, звісток про хрещення Русі, яку переповідає візантійський імператор Константин VII Багрянородний (913–959) у біографії свого діда, засновника Македонської династії – Василя I. Константин повідомляє: “І народ русів, войовничий і безбожний, василевс Василій щедрими дарунками золота й срібла й шовкових одяг схилив до перемовин, умовив їх охреститися і вчинив так, що вони прийняли архієпископа, якого поставив патріарх Ігнатій³⁸”. Цю розповідь повторюють такі авторитетні візантійські письменники та хроністи, як Іоанн Скилиця³⁹, Георгій Кедрін⁴⁰, Іоанн Зонара⁴¹, Продовжувач Феофана⁴², Михаїл Гліка⁴³. Перелічені автори відносять хрещення Русі до епохи врядування імператора Василя I (867–886), а не Михаїла III (842–867) і приписують відповідні апостольсько-просвітницькі й культуртрегерські заслуги константинопольському патріарху Ігнатію (847–858; 867–877).

Доречно підкреслити, що у свідченнях візантійських істориків про хрещення Русі зустрічається багато недомовок, протиріч і “темних місць”. Вони, наприклад, не дають жодної географічної назви. Тому одні дослідники проблеми⁴⁴ говорять про хрещення Тмутараканської Русі, інші⁴⁵ – про два різні за часом хрещення.

Однак необхідно звернути увагу на іншу деталь. Як хрещення русів патріархом Фотієм (858–867; 877–886) (тобто “Аскольдове хрещення”), так й акт хрещення Ігнатія – це версії візантійського двору стосовно питання хрещення Київської Русі. При цьому обидві версії, очевидно, не задовольняли давньоруських літописців, оскільки вони жодним словом не обмовилися відносно подій, що аналізуються. Лише пізніший Никонівський літопис стисло повідомляє під 879 р., що Василій хрестив Аскольда та послав архієрея на Русь⁴⁶, а також згадує про перебування “в Карпаті” і на руських землях латинських місіонерів (ірландських ченців) від папи Бенедикта VII (974–983)⁴⁷. Проте християнське місіонерство не знайшло підтримки в князя Олега Старого (882–912), котрий, захопивши Київ, убив Аскольда та його співправителя Діра. Правдоподібно, навіть вірогідно, що саме у зв’язку з такими обставинами смерті, Іоакимівський літопис, цитований В.Татіщевим, назвав Аскольда “блаженним”⁴⁸.

Договір київського князя Ігоря (912–945) з ромеями від 944 р. – фактично єдине достовірне документальне свідчення певного поширення християнства на землях Русі. З іншого боку, тимчасове кількісне зростання прохристиянських сил спостерігається в період правління княгині Ольги (945–964). Спочатку княгиня прийняла православне хрещення сама, а невдовзі звернулася до візантійського імператора по допомогу⁴⁹. Проте Ольга не домовилася з Константином Багрянородним, оскільки її “умови” з точки зору дипломатії та “рангу” правителя виглядали достатньо зухвалою вимогою, а отже, були неприйнятні для пихатої Візантії. У ситуації, що склалася, Ольга в 959 р. звернулася за підтримкою і допомогою до Оттона, майбутнього фундатора й першого правителя Священної Римської імперії. У своїй зовнішній політиці Оттон також мав намір здійснити зближення з Київською Руссю і включити її у сферу свого геополітичного впливу. Ще в 956 р. за його вказівкою були організовані дві східноєвропейські місіонерські єпископії на чолі з латинськими архієреями: одна – для Польщі, друга – для Русі⁵⁰.

Про звернення Ольги до Оттона I Великого (962–973) з проханням допомогти відразу ж стало відомо Римській курії (при дворі германського правителя, природно, перебували таємні інформатори Апостольського престолу). Після важких перемовин з папою Іоанном XII (955–964) Оттон, уже як представник понтифіка, дав згоду сприяти княгині в досягненні нею поставленої мети – християнізації Русі⁵¹. У 962 р. – році проголошення Германської імперії – єпископом для Київської Русі був призначений Адальберт Трирський (910–981), який у супроводі 14 кліриків прибув до Києва⁵². Два роки перед тим він, згідно з джерелами⁵³, проповідував у Паннонії й Карпатії.

Однак у той час у Києві відбулися важливі політичні зміни. На княжому престолі Ольгу змінив її син Святослав (964–972) – відомий прибічник проязичницьких сил. Святослав терпимо ставився до християнства, але за його правління київські християни, переважно греки (тобто ромеї) за походженням, не відігравали значної ролі при дворі князя, хоча були представниками купецтва й заможних ремісничих родів⁵⁴. Святослав вважав, що в спільноту європейських держав Київську Русь повинні ввести не християнство, а меч, економічна міць і торгівля. Легати Римської курії не знайшли з його боку підтримки щодо активізації своєї місіонерської діяльності й змушені були залишити Київ⁵⁵.

Папство, проте, не втратило надії із часом посилити свої апостольські позиції на терені Східної Європи, й Адальберт був призначений архієпископом магдебурзьким. За

два наступні роки (962–964) він створив спеціальну школу для підготовки місіонерів серед східнослов'янських народів⁵⁶. Другий місіонерський осередок, орієнтований на Балкани й Карпати, сформувався в Бамберзі 967 р. Наступні два центри – у Цейці та Мейсені – були організовані в 968 р.⁵⁷ Ще одну проповідницьку місію в землі Центральної та Східної Європи архієпископ Адальберт організував 973 р. До неї, як повідомляють орденські хроніки, входило 8 ченців-бенедиктинців⁵⁸. Але реалізація остаточного, тобто офіційного, хрещення Русі пов'язана з Володимиром Великим.

Новаторську й досить переконливу версію в трактуванні причин замовчування візантійцями факту “Володимирового Хрещення” Русі висуває О.Кузьмін. Його мотивація ґрунтується на завуальованому в джерелах аріанському “факторі”. Свою точку зору вчений резюмує так: “Одне із серйозних протиріч давньоруських свідчень про Хрещення Русі – відтворення аріанського Символу віри в трьох пам'ятниках: “Повісті временних літ”, у Новгородському Першому літописі молодшого ізводу, а також в окремому позалітописному пам'ятнику, т. зв. “Написанні про віру”. До того ж, що є особливо суттєвим, аріанський Символ віри наводиться у зв'язку з Корсунською легендою”⁵⁹.

Висновок О.Кузьмін робить однозначний: “Літописний текст аріанського Символу віри міг бути занесений у Київ саме з Корсуня. А в Києві він не зустрів спротиву, скоріш за все тому, що там зберігалися традиції моравської общини, яка з'явилася в Київській Русі ще за князя Ігоря. Та й клір Десятинної церкви, безсумнівно, включав до свого складу осіб, які знали слов'янську мову, і споріднених тим християнам, що з'явилися у Києві ще в 30-ті рр. X ст. Володимир приніс з Корсуня зовсім не візантійський варіант християнського віровчення. Центром цього християнства стає Десятинна церква.

Пізніше, у другій половині XI ст., саме в традиції Десятинної церкви з'являються літописний і позалітописний тексти, у яких пропагується Корсунська легенда. Ця легенда захищає невізантійське трактування християнства: “За літописом, єпископ Корсунський разом з попами цариці змушують князя повторювати слова аріанського (або напіваріанського) Символу віри. Отже, Корсунська легенда кружним шляхом, через Крим, ув'язується з русами та слов'янами Подунав'я, а також з кирило-мефодієвською традицією. У цілому ж можна вважати, що за наявності різних християнських общин наприкінці X ст. основним варіантом християнського віровчення в Київській Русі стала саме кирило-мефодієвська традиція, центром якої була Десятинна церква”⁶⁰. Таким чином, головна причина того, що Константинополю вдалося на тривалий час “заблокувати” канонізацію на Русі Володимира, полягає в його аріанському догматичному виборі.

Хрещення Карпатського регіону за даними джерел

У текстах візантійських джерел назва “Карпатія” (“Carpatia”) уперше з'являється наприкінці VIII ст., у документах Римської курії починає фігурувати із середини IX ст., у болгарських джерелах перша згадка позначена кінцем IX ст. в “Охридських анналах”. Серед офіційних імператорських документів стосовно організації ромейського місіонерства слово “Карпатія” зустрічається чотири рази: у 2 едиктах (889 та 903) Льва VI Філософа (886–912), 1 едикті (937) Романа I Лакапіна (920–944) й 1 едикті (965) Никифора II Фоки (963–969)⁶¹.

Крім того, термін “Карпатія” зустрічається в окремих місіонерських хрисовулах 5 константинопольських патріархів 7 разів: у Миколая I Містика (901–907) є 2 таких хрисовули (904 і 906), у Феофілакта (933–956) 1 хрисовул 948 р., у Василя I Скамадріна (970–974) 1 хрисовул 971 р., у Миколая III Хрисоверга (979–991) 2 хрисовули (983 і 989), і в Сергія II (999–1019) 1 хрисовул 1002 р.⁶²

Декілька більш відповідних і конкретизованих (з точки зору наведення фактів і констатації подій) документів, а саме – папські енцикліки, достатньо повно відображають місіонерську діяльність Римської курії в Центральній і Східній Європі, у тому числі й у Карпатському регіоні. Збереглися, зокрема, окремі “Апостольські постанови” 14 понтифіків, де Карпатська Русь згадується як перспективний об’єкт для можливого здійснення християнізації. Ось список римських первосвящеників, які у виділений період видали спеціальні енцикліки (загалом 22) з інструкціями відносно форм і методів проведення духовно-релігійної пропаганди серед східнослов’янського язичницького населення під егідою Католицької церкви:

Адріан II (867–872) – 1 енцикліка 870 р.

Іоанн VIII (872–882) – 1 енцикліка 879 р.

Іоанн IX (898–900) – 1 енцикліка 899 р.

Анастасій III (911–913) – 1 енцикліка 910 р.

Іоанн X (914–928) – 2 енцикліки 917 та 922 рр.

Лев VII (936–939) – 1 енцикліка 935 р.

Агапіт II (946–955) – 2 енцикліки 946 і 953 рр.

Іоанн XII (955–964) – 3 енцикліки 955, 960 і 961 рр.

Бенедикт VII (974–983) – 3 енцикліки 976, 980 і 981 рр.⁶³. Саме цей папа вперше призначив окремого єпископа для Русі за підтримки польського короля Болеслава I Хороброго (992–1025); ним став болгарин Алексій⁶⁴.

Іоанн XV (985–996) – 1 енцикліка 994 р. У той рік понтифік організував окрему місію на Русь і в Карпатію⁶⁵, одночасно вступивши в дипломатичне листування з київським князем Володимиром Великим.

Григорій V (996–999) – 1 енцикліка 998 р.

Сильвестр II (999–1003) – 2 енцикліки 1000 та 1001 рр.⁶⁶. Крім того, папа Сильвестр II організував у Східну Європу 3 посольства, які склалися із ченців-місіонерів – 999, 1000 і 1001 рр.⁶⁷. Необхідно додати, що цей понтифік був свого часу домашнім учителем германського імператора Оттона III (983–1002), мати якого – Феофанія, доводилася сестрою дружині Володимира Великого Анні.

Іоанн XIII (1004–1009) – 1 енцикліка 1005 р.

Бенедикт VIII (1012–1024) – 2 енцикліки 1014 й 1015 рр.⁶⁸. До того ж цей латинський первосвященик у 1018 р. відрядив місію в складі 25 ченців саме в Карпатський регіон⁶⁹.

Згідно з “Бертинськими анналами”⁷⁰, ще Людовик II Німецький (855–875) у 865 р. за домовленістю з папою Миколаєм I організував велику місію в центральні та східні землі Європи, у тому числі й у Карпатію. Уже згадуваний вище імператор Оттон I у 951 р., завоювавши Італію, у 955 р. – частину Угорщини й знищивши полабських слов’ян, надалі, з 956 р., зі своєї резиденції в Кведлінбурзі починає реалізовувати, за підтримки й часткового фінансування з боку Римської курії, широкомасштабну місіонерську програму, вектор якої був спрямований на Східну Європу – у Паннонію, Карпатію, Київську Русь⁷¹. Згадки про це містяться в “Хроніці” Регіона Прюмського⁷², “Продовженні Регіона”⁷³, “Гільдесгеймських анналах”⁷⁴, “Хроніці” Льва Остійського⁷⁵, “Барійських анналах”⁷⁶.

Прикладом також слугує активна апостольська діяльність єпископа Бруно (у католицькій традиції він найчастіше згадується як Боніфацій із Сен-Галлена) на чолі 11 ченців-місіонерів. У 972 р. Бруно на вернувшись наступника Такшоня (952–972), “короля мадьяр” Гезу (972–997) і його дружину Шаролт⁷⁷. Зберігся лист від 905 р. до германського імператора Генріха II (1002–1024), де Бруно в подробицях звітує про свою місію 1003–

1004 рр. у Карпатії, Києві й серед печенігів⁷⁸. У зв'язку з латинською місіонерсько-проповідницькою практикою, Карпатський регіон фігурує і в ряді інших західноєвропейських середньовічних джерел. Наприклад, св. Бернар Клервоський (1091–1153) в одному зі своїх листів до єпископа П'яченци Октавіо (лист датовано липнем 1144 р.) згадує про дві католицькі місії в карпатських землях у середині X століття: 1) бенедиктинську (її організаційний центр знаходився в Пассау)⁷⁹; 2) ірландську (місіонерська школа розташовувалась у чеському Будечі)⁸⁰.

У X ст. західні джерела, переважно аннали⁸¹, згадують ще ряд “східних” католицьких місій, ченці та єпископи яких були ґрунтовно підготовлені (знання слов'янських мов і діалектів, обізнаність у місцевих традиціях, звичаях, особливостях вірувань, забобонів й обрядової практики) проповідувати на східноєвропейських територіях, у тому числі на Русі й у Карпатському регіоні. Серед міст, де розташовувалися центри папської апостольської місії “на Сході”, у першу чергу можна згадати німецькі, в основному баварські й саксонські – Регенсбург, Гавельберг, Кверфурт, Бамберг, Бранденбург, Майнц, Альденбург, Зальцбург, Цейц, Мейсен, Форхгейм, Лінц, Магдебург, а також польські – Познань, Вроцлав, Оломоуц й угорські – Естергом, Марошвар (Чанад), Саболч. У 1000 р. була відкрита латинська архієпископська кафедра в Гнезно з великою місією при ній⁸².

Трагічною виявилася доля єпископа-місіонера Райнберга в Києві. Як духівник і радник дружини-польки одного зі старших синів Володимира Великого – Святополка Окаянного (1015–1019) Райнберг був звинувачений князем Володимиром у підтримці змови, яка дійсно готувалася Святополком. Єпископ помер у в'язниці в 1013 р.⁸³ Серед найбільш відомих західних місіонерів, які діяли на території Центральної Європи й Русі в X – на початку XI ст., необхідно згадати імена Бруно Кверфуртського, Оттокара Рейхенауського, Бозо Мерзбурзького.

Середньовічні болгарські джерела⁸⁴ дозволяють констатувати, що чотири правителі цієї балканської держави в різний час організовували місії в Карпатію. Першим був цар Симеон (893–927). Православну місію в Карпатський регіон він уперше направив у 911 р.⁸⁵. Після того як у 927 р. Симеон запровадив патріаршество, болгарське місіонерство в Карпатській Русі посилило свою діяльність. Наступними організаторами “карпатських апостольських місій” були: Петро (927–969) (місії 943 та 959 рр.), Борис II (969–971) (місія 970 р.) і Самуїл (976–1014) (місії 985 й 1006 рр.)⁸⁶.

Головну роль у місіонерській діяльності попервах відігравали учні Кирила та Мефодія – Климент, Наум, Горазд, Сава й Ангеляр. Святий Наум Охридський (834–910) у 905 р. заснував монастир на березі озера Охрид, де невдовзі із числа насельників почали готувати ченців-місіонерів⁸⁷. Не менш впливовою фігурою був і св. Горазд Охридський (868–886) – архієпископ Великої Моравії. Протягом 885–886 рр., за правління князя Святополка I Моравського (870–894), він вступив у боротьбу проти новоприбулого в країну латинського духовенства, очолюваного Віхтингом, єпископом Нітрави. Віхтинг, за сприяння папи Стефана V (885–891), вигнав Горазда й 200 православних священиків з кафедри й зайняв його місце архієпископа⁸⁸. З 887 р. у Великоморавській державі богослужіння почало проводитися латиною. Горазд змушений був шукати притулок у Болгарії. Через такі самі обставини (і тим самим шляхом) у Болгарії опинилися священики Климент, Сава й Ангеляр, а в 907 р., унаслідок угорського нашествия, упала Велика Моравія.

Святий Климент Охридський (886–916) – перший єпископ, який очолив кафедру в болгарській Охриді й охридську місіонерську школу при цареві Симеоні у 893 р.⁸⁹. За чотирьох охридських патріархів – Филипа (згадка в хроніках під 976 р.), Германа, Ми-

колая та Давида (згадки під 998, 1015, 1018 рр.) – місіонерство на Балканах і території Карпатської Русі в X ст. посилилося, що також знайшло своє відображення в монастирських джерелах⁹⁰. Наприклад, у першому десятилітті X ст. священники Савва й Ангеляр підготували більше 30 проповідників для східних слов'ян⁹¹.

Протягом X й на початку XI ст. на території Першого Болгарського царства існувало та функціонувало 5 центрів місіонерства, орієнтованих, у першу чергу, на Дунайсько-Карпатський регіон. Це – Охрида, Средець, Пліска, Кутмічивиця й Преслав. На цьому тлі в 966 р. відбулося навернення в християнство польського герцога (князя) Мешко I (964–992)⁹², 968 р. було створене Польське католицьке єпископство, а 972 р. – Празьке єпископство⁹³, теж латинське⁹⁴. Таким чином, в останній чверті X ст. лише болгарське православне місіонерство продовжувало достатньо активно діяти на землях Карпатії.

Резюмуючи викладений матеріал, необхідно відзначити таке. По-перше, Карпатська Русь до правління Ярослава Мудрого не підпадала під прямий економічний і політичний контроль Києва. По-друге, у кінці IX – на початку X ст. Карпатський регіон, після “хорватського” періоду, входив у сферу впливу Великоморавської держави, переважно в релігійно-культурній галузі. По-третє, у X ст. Карпатія потрапляє під опіку Першого Болгарського царства й Охридського патріархату. Надалі з кінця IX й протягом X ст. карпатські землі зазнають активізації місіонерсько-проповідницької діяльності з боку Римської курії й папства, імператорів та єпископів Священної Римської імперії, Ордену бенедиктинців (вони здійснили 4 місії), а також ірландських ченців-просвітителів (ірландці організували 5 місій)⁹⁵.

Крім того, у X ст. на території Карпатії спостерігається найменший вплив саме візантійських місіонерів: за відсутності відповідного фінансування та необхідного контролю імператорські укази й хрисовули, як і розпорядження та циркуляри константинопольських патріархів, у більшості випадків просто ігнорувалися ромейськими проповідниками.

Володимир Великий, або Святий, на думку деяких сучасних дослідників, у Корсуні прийняв християнство за аріанським обрядом: на той час у місті існувала достатньо численна (якщо не домінуюча) і впливова богумільська община, яка практикувала аріанський обряд. У цій ситуації офіційний Константинополь вирішив “промовчати” і не згадувати про акт хрещення авторитетного на міжнародній арені київського князя, щоб не змушувати себе визнати його еретиком. Нарешті, корпус писемних джерел – візантійських, латинських (папських) і болгарських, що зберігся сьогодні, чекає подальшого комплексного вивчення та нових концептуальних узагальнень.

1. “Се Повести временных лет” (Лаврентьевская летопись) / вступ. ст. и пер. А. Г. Кузьмина, коммент. А. Г. Кузьмина, В. В. Фомина. – Арзамас : Изд-во Арзамасского гос. пед. ин-та им. А. П. Гайдара, 1993. – 382 с.
2. Русская летопись по Никоновскому списку // Полное собрание русских летописей. – М. : Терра, Языки русской культуры, 2000. – Т. IX. – Ч. 1–2. – 504 с.
3. Mabillion J. Annales Ordini St. Benedicti / J. Mabillion. – Roma : Edizioni liturgiche, 1821. – Vol. V. – Col. 325–582; Mabillion J. Acta Sanctorum Ordinis St. Benedicti / J. Mabillion. – Roma : Edizioni liturgiche, 1845. Vol. VII. – Col. 391–718; Annales Bertiniani a. 830–882 // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. – Hannover : Impenses Bibliopolii Avlici Hahniani, 1826. – Т. I. – Col. 425–478; Reginonis abbatis Prumiensis. Chronicon cum continuatione Treverensi // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi 50. – Hannover : Impenses Bibliopolii Avlici Hahniani, 1850. – Col. 108–122; Continuator Reginions Trevirensis a. 907–967 // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. – Hannover : Impenses

- Bibliopolii Avlici Hahniani, 1826. – Т. I. – Col. 422–424; Leonis chronica a. 529–1075 // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. – Hannover : Impenses Bibliopolii Avlici Hahniani, 1827. – Т. V. – Col. 290–292; Annales Barenses a. 605–1043 // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. – Hannover : Impenses Bibliopolii Avlici Hahniani, 1827. – Т. V. – Col. 542–590; Annales Hildesheimenses // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. – Hannover : Impenses Bibliopolii Avlici Hahniani, 1826. – Т. III. – Col. 315–319.
4. Константин Багрянородный. О церемониях. – Кн. II. – Гл. 15: Второй приём Ольги Русской / Багрянородный Константин // Известия государственной академии материальной культуры, 1934. – № 91. – С. 25–44; Константин Багрянородный. Жизнеописание Василия Македонянина (отрывок) / Багрянородный Константин // Византийские Жития и политические биографии. – М. : ЭКСМО, 2012. – С. 31–42; Продолжатель Феофана. Жизнеописание византийских царей ; пер. Я. Н. Любарского. – М. : Наука, 1992. – 214 с.; Cedrenus G. Compendium historiarum / Georgius Cedrenus ; [ed. I. Bekker] // Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. – Bonnae : Gotae Sumptibus Friderici et Andreae Perthes, 1838. – Т. I. – 305 p.; Zonarae I. Epitome Historiarum / Ioannis Zonarae ; [ed. L. Dindorff] : in 6 vol. – Lipsiae : B. G. Teubner, 1870. – Vol. 3. – Col. 95–461; Glycae M. Annales / Michaelis Glycae ; [rec. I. Bekker]. – Bonnae : Gotae Sumptibus Friderici et Andreae Perthes, 1836. – Col. 75–76; Scylitzae I. Synopsis historiarum / Ioannis Scylitzae ; [rec. I. Thurn]. – Berlin : De Gruyter, 1973. – Col. 110–506.
 5. Крещение Руси в трудах русских и советских учёных / [сост. Вышегородцев В. И. и др. ; вступ. ст. Кузьмина А. Г.]. – М. : Политиздат, 1988. – С. 2.
 6. Приселков М. Д. Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X–XII веков / М. Д. Приселков. – С. Пб. : Типография М. М. Стасюлевича, 1913. – XV. – 414 с.; Литаврин Г. Г. Христианство в Болгарии в 927–1018 гг. / Г. Г. Литаврин // Христианство в странах Восточной, Юго-Восточной и Центральной Европы на пороге второго тысячелетия / отв. ред. Б. Н. Флоря. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – С. 121–145; Тихомиров М. Н. Исторические связи России со славянскими странами и Византией / М. Н. Тихомиров. – М. : Наука, 1969. – 373 с.
 7. Голубинский Е. Е. История Русской Церкви : в 4 т. / Е. Е. Голубинский. – М. : Крутицкое Патриаршее подворье, 1997. – Т. 1: Период первый, Киевский или Домонгольский. Ч. 1. – 628 с.; Шахматов А. А. Корсунская легенда о крещении Владимира / А. А. Шахматов. – М. : Либроком, 2011. – 128 с.; Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси / В. Т. Пашуто. – М. : Наука, 1968. – 474 с.; Щапов Я. Н. Государство и церковь Древней Руси. X–XIII вв. / Я. Н. Щапов. – М. : Наука, 1989. – 233 с.
 8. Татищев В. Н. История Российская : в 4 ч. / В. Н. Татищев. – М. : АСТ, 2003. – Ч. 1. – 603 с.; Грушевський М. Історія України-Русі : в 11 т. / М. Грушевський. – К. : Наук. думка, 1991. – Т. 1 : До початку XI віку. – 531 с.; Воронов А. Д. О латинских проповедниках на Руси Киевской в X и XI вв. / А. Д. Воронов // ЧОНЛ. – 1879. – Кн. 1. – 157 с.
 9. Рыбаков Б. А. Язычество Древней Руси / Б. А. Рыбаков. – М. : АН СССР, 1987. – 586 с.; Брайчевський М. Ю. Утворення християнства на Русі / М. Ю. Брайчевський. – К. : Наук. думка, 1989. – 312 с.; Зимин А. А. Память и похвала Иакова-мниха и Житие князя Владимира по древнейшему списку / А. А. Зимин // Краткие сообщения Института славяноведения. – 1963. – Вып. 37. – С. 66–75; Богуславский С. А. К литературной истории “Памяти и похвалы” князю Владимиру / С. А. Богуславский // ИОРЯС. – 1925. – Т. XXIX. – С. 105–159; Гломозда К. Е. “Крещение Руси” в концепциях современной буржуазной историографии / К. Е. Гломозда. – К. : Наук. думка, 1988. – 170 с.; Филист Г. М. К вопросу о путях проникновения христианства на Русь / Г. М. Филист // Вопросы научного атеизма. – 1988. – Вып. 37. – С. 30–49; Рапов О. М. Русская церковь в IX – первой трети XII в. Принятие христианства / О. М. Рапов. – М. : Русская панорама, 1998. – 416 с.; Ильин Н. Н. Летописная статья 6523 года и её источник / Н. Н. Ильин. – М. : АН СССР, 1957. – 208 с.; Королюк В. Д. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. / В. Д. Королюк. – М. : АН СССР, 1964. – 76 с.
 10. Daly L. J. Benedictine Monasticism / L. J. Daly. – N.Y. : Harper and Row, 1965. – 410 p.; Butler E. C. Benedictine Monachism / E. C. Butler. – Cambr. : Univ. Press, 1962. – 471 p.;

- Fletcher R. *The Conversion of Europe from Paganism to Christianity 371–1386 AD.* / R. Fletcher. – L. : Thames and Hudson, 1997. – 634 p.; Vlasto A. P. *The Entry of Slavs into Christendom* / A. P. Vlasto. – Cambr. : Univ. Press, 1970. – 388 p.; Sullivan R. E. *Carolingian missionary theories* / R. E. Sullivan // *Catholic Historical Review*, 1956. – Vol. 42. – P. 11–23; Wood I. *The Missionary Life. Saints and the Evangelisation of Europe 400–1050* / I. Wood. – L. : Routledge, 2001. – 715 p.; Станилов Ст. *Славяните в Първото царство* / Ст. Станилов. – София, 1986. – 253 с.; Снегаров И. *История на Охридската архиепископия* / И. Снегаров. – София, 1924. – Т. I. – 305 с.; Кочев Н. *Христианство и политика Византии в отношении балканских стран в эпоху образования раннефеодальных государств* / Н. Кочев // *Этносоциальная и политическая структура раннефеодальных славянских государств и народностей.* – М. : Наука, 1987. – С. 186–204; Пап С., о. *Початки християнства на Закарпатті* / о. С. Пап. – Філадельфія : Митрополія Української Католицької Церкви у ЗСА, 1983. – 201 с.; Томашівський С. *Історія Церкви на Україні* / С. Томашівський. – Філадельфія : Америка, 1961. – 533 с.; Панас К. *Історія Української Церкви* / К. Панас. – Львів : Львів. духовна семінарія Святого Духа УГКЦ, СТРИМ, 1992. – 368 с.; Стахів М. *Христова Церква в Україні. 988–1596* / М. Стахів. – Львів : Львів. духовна семінарія Святого Духа УГКЦ, СТРИМ, 1993. – 564 с.; Чубатий М. *Історія християнства на Русі-Україні* : в 4 т. / М. Чубатий. – Рим ; Нью-Йорк : Вид. Укр. католиц. ун-ту, 1965. – Т. 1 : До 1353 р. – 492 с.; Федорів Ю. *Історія Церкви в Україні* / Ю. Федорів. – Торонто : Смолоскип, 1990. – 449 с.
11. Карпов А. Ю. *Владимир Святой* / А. Ю. Карпов. – М. : Молодая гвардия, 1997. – 464 с.; Кузьмин А. Г. *История России с древнейших времён до 1618 г.* : в 2 кн. / А. Г. Кузьмин. – М. : Владос, 2003. – Кн. 1. – 448 с.; його ж. *Падение Перуна.* – М. : Политиздат, 1988. – 240 с.; Гадло А. В. “Корсунские папы” на Руси (комментарий к летописной статье 6547 года) / А. В. Гадло // *Средневековая и новая Россия.* – С. Пб. : СПбГУ, 1996; Иванов В. А. *Византийская религиозная миссия конца X–XI вв. с точки зрения византийцев* / В. А. Иванов // *Вестник РГНФ*, 2000. – № 3. – С. 55–70; його ж. *Византийская религиозная миссия VIII–IX вв. с точки зрения византийцев* // *Христианство в странах Восточной, Юго-Восточной и Центральной Европы на пороге второго тысячелетия* / отв. ред. Б. Н. Флоря. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – С. 21–35; Кузнецова А. М. *Миссии латинской церкви: опыт христианского Запада и Центральная и Юго-Восточная Европа на рубеже второго тысячелетия* / А. М. Кузнецова // *Христианство в странах Восточной, Юго-Восточной и Центральной Европы на пороге второго тысячелетия* / отв. ред. Б. Н. Флоря. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – С. 23–46.
 12. Поппэ А. *Политический фон крещения Руси (русско-византийские отношения в 986–989 годах)* / А. Поппэ // *Как была крещена Русь.* – М. : Изд-во полит. л-ры, 1989. – С. 43.
 13. Иванов В. А. *Византийская религиозная миссия конца X–XI вв. с точки зрения византийцев* / В. А. Иванов // *Вестник РГНФ.* – 2000. – № 3. – С. 62.
 14. Иванов С. А. *Византийская религиозная миссия VIII–IX вв. с точки зрения византийцев* / С. А. Иванов // *Христианство в странах Восточной, Юго-Восточной и Центральной Европы на пороге второго тысячелетия* / отв. ред. Б. Н. Флоря. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – С. 24.
 15. Там само. – С. 24.
 16. Там само. – С. 25.
 17. Migne J.-P. *Resposa Nicolai ad consulta Bulgarorum* // Migne J.-P. *Patrologiae cursus completus. SL. Corpus historicoe* / J.-P. Magne. – Lipsiae : B. G. Teubner, 1880. – Т. 119. – Col. 977–983.
 18. Wood I. *The Missionary Life. Saints and the Evangelisation of Europe 400–1050* / I. Wood. – L. : Routledge, 2001. – P. 31.
 19. Fletcher R. *The Conversion of Europe from Paganism to Christianity 371–1386 AD.* / R. Fletcher. – L. : Thames and Hudson, 1997. – P. 55–56.
 20. Walker W. *A history of the Christian church* / W. Walker. – N.Y. : C. Scribner’s Sons, 1959. – P. 79.
 21. *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae.* – Bonnae : Gotae Sumptibus Friderici et Andreae Perthes, 1869. – Bd. 38. – Col. 216–227; *Sacrorum Consiliorum collectio nova et amplissima* /

- ed. J. D. Mansi. – Parisii : OFM, 1927. – Т. 13. – Col. 428–432; *Annales Xantenses // Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum.* – Hannoverae ; Lipsiae : Impenses Bibliopolii Avlici Hahniani, 1909. – Col. 810–818; *Annales Magdeburgenses a. 1–1188 // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum.* – Hannover : Impenses Bibliopolii Avlici Hahniani, 1838. – Т. XVI. – Col. 639–644.
22. *Lamberti annalium pars prior ab O. C. 1006–1039 // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum.* – Hannover : Impenses Bibliopolii Avlici Hahniani, 1826. – Т. III. – Col. 956–981; *Annales Baresens a. 605–1043 // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum.* – Hannover : Impenses Bibliopolii Avlici Hahniani, 1827. – Т. V. – Col. 542–590; *Sathas C. Bibliotheca graeca medii aevi / C. Sathas.* – Athen ; Paris ; Venedig, 1887. – Т. 5. – Col. 703–711; *Annales Bertiniani a. 830–882 // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum.* – Hannover : Impenses Bibliopolii Avlici Hahniani, 1826. – Т. I. – Col. 425–478.
23. *Annales Xantenses...* – Col. 813; *Annales Hildesheimenses // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum.* – Hannover : Impenses Bibliopolii Avlici Hahniani, 1826. – Т. III. – Col. 315–319; *Annales Fuldenses // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum.* – Hannover : Impenses Bibliopolii Avlici Hahniani, 1826. – Т. I. – Col. 1062–1088.
24. Станилов Ст. Славяните в Първото царство / Ст. Станилов. – София, 1986. – С. 28; Литаврин Г. Г. Славяне и протоболгары: от хана Аспаруха до князя Бориса-Михаила / Г. Г. Литаврин // Славяне и их соседи. – М. : Наука, 2001. – Вып. 10 : Славяне и кочевой мир. – С. 54; Польшванний Д. И. Культурное своеобразие средневековой Болгарии в контексте византийско-славянской общности IX–XI вв. / Д. И. Польшванний. – Иваново : ИГПИ, 2000. – С. 165.
25. Кочев Н. Христианство и политика Византии в отношении балканских стран в эпоху образования раннефеодальных государств / Н. Кочев // Этносоциальная и политическая структура раннефеодальных славянских государств и народностей. – М. : Наука, 1987. – С. 197.
26. Снегаров И. История на Охридската архиепископия / И. Снегаров. – София, 1924. – Т. I. – С. 209.
27. Николаев В. Д. Значение договора 927 г. в истории болгаро-византийских отношений / В. Д. Николаев // Проблемы истории античности и средних веков. – М. : Наука, 1982. – С. 92.
28. Литаврин Г. Г. Христианство в Болгарии в 927–1018 гг. / Г. Г. Литаврин // Христианство в странах Восточной, Юго-Восточной и Центральной Европы на пороге второго тысячелетия / отв. ред. Б. Н. Флоря. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – С. 134.
29. Там само. – С. 134.
30. Sullivan R. E. Carolingian missionary theories / R. E. Sullivan // *Catholic Historical Review.* – 1956. – Vol. 42. – P. 15–16.
31. Кузнецова А. М. Миссии латинской церкви: опыт христианского Запада и Центральная и Юго-Восточная Европа на рубеже второго тысячелетия / А. М. Кузнецова // Христианство в странах Восточной, Юго-Восточной и Центральной Европы на пороге второго тысячелетия / отв. ред. Б. Н. Флоря. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – С. 35.
32. *Lamberti annalium pars prior...* – Col. 970–973; *Annales Quedlinburgenses // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum.* – Hannover : Impenses Bibliopolii Avlici Hahniani, 1826. – Т. III. – Col. 895–946; *Continuator Reginions Trevirensis a. 907–967 // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum.* – Hannover : Impenses Bibliopolii Avlici Hahniani, 1826. – Т. I. – Col. 422–424; *Sathas C. Bibliotheca graeca medii aevi / C. Sathas.* – Athen ; Paris ; Venedig, 1887. – Т. 5. – Col. 761–768.
33. Кузнецова А. М. Миссии латинской церкви... – С. 36.
34. Там само. – С. 36–37.
35. Там само. – С. 37.
36. Fletcher R. *The Conversion of Europe...* – P. 57.
37. Кузнецова А. М. Миссии латинской церкви... – С. 37.

Запровадження християнства в Україні-Руси та країнах Карпатського регіону

38. Константин Багрянородный. Жизнеописание Василия Македонянина (отрывок) / Константин Багрянородный // Византийские Жития и политические биографии. – М. : ЭКСМО, 2012. – С. 39.
39. Scylitzae I. Synopsis historiarum / Ioannis Scylitzae ; [rec. I. Thurn]. – Berlin : De Gruyter, 1973. – Col. 154.
40. Cedrenus G. Compendium historiarum / Georgius Cedrenus ; [ed. I. Bekker] // Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. – Bonnae : Gotae Sumptibus Friderici et Andreae Perthes, 1838. – T. I. – Col. 86–88.
41. Zonarae I. Epitome Historiarum / Ioannis Zonarae ; [ed. L. Dindorfi] : in 6 vol. – Lipsiae : V. G. Teubner, 1870. – Vol. 3. – Col. 133–134.
42. Продолжатель Феофана. Жизнеописание византийских царей ; пер. Я. Н. Любарского. – М. : Наука, 1992. – С. 99–100.
43. Glycae M. Annales / Michaelis Glycae ; [rec. I. Bekker]. – Bonnae : Gotae Sumptibus Friderici et Andreae Perthes, 1836. – Col. 75–76.
44. Приселков М. Д. О болгарских истоках христианства на Руси / М. Д. Приселков // “Крещение Руси” в трудах русских и советских историков / отв. ред. Б. Н. Флоря. – М. : Наука, 1988. – С. 22; Карташев А. В. Очерки по истории Русской Церкви : в 2 т. / А. В. Карташов. – М. : Наука, 1991. – Т. 1. – С. 59; Голубинский Е. Е. История Русской Церкви : в 4 т. / Е. Е. Голубинский. – М. : Крутицкое Патриаршее подворье, 1997. – Т. 1 : Период первый, Киевский или Домонгольский. – Ч. 1. – С. 83; Рыбаков Б. А. Язычество Древней Руси / Б. А. Рыбаков. – М. : АН СССР, 1987. – С. 45; Стахів М. Христова Церква в Україні. 988–1596 / М. Стахів. – Львів : Львів. духовна семінарія Святого Духа УГКЦ, СТРИМ, 1993. – С. 30.
45. Пап С., о. Початки християнства на Закарпатті / о. С. Пап. – Філадельфія : Митрополія Української Католицької Церкви у ЗСА, 1983. – С. 51; Томашівський С. Історія Церкви на Україні / С. Томашівський. – Філадельфія : Америка, 1961. – С. 68; Панас К. Історія Української Церкви / К. Панас. – Львів : Львів. духовна семінарія Святого Духа УГКЦ, СТРИМ, 1992. – С. 102; Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні : в 4 т. / М. Чубатий. – Рим ; Нью-Йорк : Вид. Укр. католиц. ун-ту, 1965. – Т. 1 : До 1353 р. – С. 226–227; Прошин Г. Второе крещение / Г. Прошин // Как была крещена Русь. – М. : Изд-во полит. л-ры, 1989. – С. 44.
46. Русская летопись по Никоновскому списку // Полное собрание русских летописей. – М. : Терра, Языки русской культуры, 2000. – Т. IX. – Ч. 1–2. – С. 43; Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т. / М. Грушевський. – К. : Наук. думка, 1991. – Т. 1 : До початку XI віку. – С. 417.
47. Там само. – С. 45.
48. Татищев В. Н. История Российская : в 4 ч. / В. Н. Татищев. – М. : АСТ, 2003. – Ч. 1. – С. 312.
49. Константин Багрянородный. О церемониях. – Кн. II. – Гл. 15: Второй приём Ольги Русской / Константин Багрянородный // Известия государственной академии материальной культуры. – 1934. – № 91. – С. 38.
50. Кузнецова А. М. Миссии латинской церкви... – С. 45.
51. Там само. – С. 46.
52. Wood I. The Missionary Life... – P. 221.
53. Annales Baresnes a. 605–1043... – Col. 358; Leonis chronica a. 529–1075 // Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum. – Hannover : Impenses Bibliopolii Avlici Hahniani, 1827. – T. V. – Col. 290–292.
54. Федорів Ю. Історія Церкви в Україні / Ю. Федорів. – Торонто : Смолоскип, 1990. – С. 74.
55. Vlasto A. P. The Entry of Slavs into Christendom / A. P. Vlasto. – Cambr. : Univ. Press, 1970. – P. 195.
56. History and politics in late Carolingian and Ottonian Europe. The chronicle of Regino of Prum and Adalbert of Magdeburg / ed. and transl. A. MacLean, J. Simon. – Manchester : Univ. Press, 2009. – P. 217.
57. Кузнецова А. М. Миссии латинской церкви... – С. 46.

58. Mabillion J. *Annales Ordini St. Benedicti* / J. Mabillion. – Roma : Edizioni liturgiche, 1821. – Vol. V. – Col. 383; Mabillion J. *Acta Sanctorum Ordinis St. Benedicti* / J. Mabillion. – Roma : Edizioni liturgiche, 1845. – Vol. VII. – Col. 410–413.
59. Кузьмин А. Г. История России с древнейших времён до 1618 г. : в 2 кн. / А. Г. Кузьмин. – М. : Владос, 2003. – Кн. 1. – С. 176.
60. Там само. – С. 191–192.
61. Sathas C. *Bibliotheca graeca medii...* – Col. 705–852.
62. *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae...* – Col. 632–945.
63. *Annales Baresnes a. 605–1043...* – Col. 581–668.
64. Флоря Б. Н. Судьбы кирилло-мефодиевской традиции после Кирилла и Мефодия / Б. Н. Флоря, А. А. Турилов, С. А. Иванов. – С. Пб. : СПбГУ, 2000. – С. 276.
65. *Annales Baresnes a. 605–1043...* – Col. 672.
66. Там само. – Col. 683.
67. Butler E. C. *Benedictine Monachism* / E. C. Butler. – Cambr. : Univ. Press, 1962. – P. 360.
68. *Annales Baresnes a. 605–1043...* – Col. 690–691.
69. Daly L. J. *Benedictine Monasticism* / L. J. Daly. – N.Y. : Harper and Row, 1965. – P. 299.
70. *Annales Bertiniani a. 830–882 // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum.* – Hannover : Impenses Bibliopolii Avlici Hahniani, 1826. – Т. I. – Col. 484.
71. Історія релігії в Україні : у 10 т. / за ред. Б. Лобовика. – К. : Укр. Центр духовної культури, 1996. – Т. 1 : Дохристиянські вірування; Прийняття християнства. – С. 225; Історія релігії в Україні / за ред. А. Колодного, П. Яроцького. – К. : Знання, КОО, 1994. – С. 138–139; Брайчевський М. Ю. Утворення християнства на Русі / М. Ю. Брайчевський. – К. : Наук. думка, 1989. – С. 57.
72. *Reginonis abbatis Prumiensis. Chronicon cum continuatione Treverensi* / Reginonis abbatis Prumiensis // *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi 50.* – Hannover : Impenses Bibliopolii Avlici Hahniani, 1850. – Col. 108–122.
73. *Continuator Reginions Trevirensis a. 907–967...* – Col. 433–435.
74. *Annales Hildesheimenses...* – Col. 324–326.
75. *Leonis chronica a. 529–1075...* – Col. 294.
76. *Annales Baresnes a. 605–1043...* – Col. 568.
77. Wood I. *The Missionary Life...* – Col. 225.
78. Там само. – Col. 225.
79. *St. Bernardi Claraevallensis. Epistola XVIII* / St. Bernardi Claraevallensis // *Opera omnia Sancti Bernardi Claraevallensis* // Migne J.-P. *Patrologiae cursus completus. SL. Corpus histoires* / J.-P. Migne. – Lipsiae : B.G. Teubner, 1887. – Т. 185. – Col. 207.
80. Там само. – Col. 210.
81. *Annales Magdeburgenses a. 1–1188...* – Col. 648; *Annales Quedlinburgenses...* – Col. 913–914; *Annales Hildesheimenses...* – Col. 346.
82. *Annales Quedlinburgenses...* – Col. 903.
83. Walker W. *A history of the Christian...* – Col. 292.
84. Снегаров И. История на Охридската... – С. 37–40; Станчев К. Климент Охридски: Живот и творчество / К. Станчев, Г. Попов. – София, 1989. – С. 64–65; Станилов Ст. Славяните в Първото... – С. 17; Иванова О. В. Христианизация Первого Болгарского царства по данным сочинения Феофилакта Охридского / О. В. Иванова // Введение христианства у народов Центральной и Восточной Европы. Крещение Руси : сб. тезисов. – М. : МГУ, 1987. – С. 12; Турилов А. А. Данные “Сказания о железном кресте” о христианизации Болгарии / А. А. Турилов // Введение христианства у народов Центральной и Восточной Европы. Крещение Руси : сб. тезисов. – М. : МГУ, 1987. – С. 53–54; Литаврин Г. Г. Введение христианства в Болгарии (IX – начало X в.) / Г. Г. Литаврин // Принятие христианства народами Центральной и Юго-Восточной Европы и крещение Руси. – М. : Наука, 1988. – С. 49–50.
85. Литаврин Г. Г. Формирование и развитие болгарского... – С. 138.
86. Снегаров И. История на Охридската... – С. 40.

87. Там само. – С. 41.
88. Там само. – С. 41–42.
89. Станчев К., Попов Г. Климент Охридски... – С. 106.
90. Fine J. The early Medieval Balkans / J. Fine // The University of Michigan Press, 1983. – P. 119–120.
91. Флоря Б. Н., Турилов А. А., Иванов С. А. Судьбы кирилло-мефодиевской... – С. 153.
92. Fletcher R. The Conversion of Europe... – P. 327.
93. Там само. – P. 327.
94. Там само. – P. 327–328.
95. Исаченко А. В. К вопросу об ирландской миссии у паннонских и моравских славян / А. В. Исаченко // Вопросы славянского языкознания. – 1963. – Вып. 7. – С. 49–50.

Богдан Боднарюк

(г. Черновцы, Украина)

Проблема христианизации Карпатской Руси в контексте миссионерской практики Византии, Римской курии и Первого Болгарского царства (конец IX – начало XI вв.)

В статье рассматривается малоизученная на сегодняшний день проблема, связанная с особенностями христианизации Карпатской Руси в контексте миссионерской практики Восточной Римской империи (Византии), Римской курии и Первого Болгарского царства. Хронологические рамки ориентированы на конец IX – начало XI в., эпоху, когда территории Центральной и Восточной Европы, в том числе – земли Киевской Руси, стали объектом активной миссионерской деятельности со стороны и византийского “вселенского православия”, и латинских “апостольских миссий”, организованных папством.

Автор, используя ряд средневековых письменных источников – византийские императорские и патриаршие хрисовулы, болгарские и западноевропейские исторические хроники, монастырские анналы, энциклики Римских первосвященников, анализирует и характеризует пути реализации христианскими миссиями поставленной цели – обращение у “веру Христову” восточнославянского языческого населения. Отдельное внимание в статье уделяется ретроспекции соответствующих историческим реалиям, вопросам мотивации “Киевского крещения” и освещению начального, архаического этапа крещения Карпатского региона.

Ключевые слова: Карпатия, Карпатская Русь, Византийская империя, Римская курия, папство, Первое Болгарское царство, проповедчик, миссионерская практика, христианизация.

Bogdan Bodnaryuk

(Chernovtsi, Ukraine)

The problem of Christianization Carpathian Rus in the context of missionary practice of the Byzantine Empire, the Roman Curia and the First Bulgarian Empire (at the end IX – early age XI)

The article considers the byway to date problem with the features of the Christianization of the Carpathian Rus in the context of missionary practice of the Eastern Roman Empire (Byzantium), the Roman Curia and the First Bulgarian Empire. Chronological framework focused on the end of the ninth – the beginning of the eleventh century, an era when the Central and Eastern Europe, including – land of Kievan Rus became the object of missionary activity on the part of the Byzantine and “ecumenical orthodoxy” and Latin “apostolic mission” organized by the papacy.

The author, using a number of medieval written sources – Byzantine imperial and patriarchal hrisovuly, Bulgarian and Western historical chronicles, monastic annals, encyclicals of the Roman pontiff, analyzes and describes the realization of the goal of the Christian mission – peals to the “true faith” East Slavic pagan population. Special attention is paid to the relevant historical retrospection realities motivation “baptism of Kiev” and the initial coverage, archaic stage baptism Carpathian region.

Keywords: Carpathia, Carpathian Rus, Byzantine Empire, the Roman Curia, the papacy, the First Bulgarian Empire, preaching, missionary practice, Christianization.